

I svårforcerad terräng är en karta som viktigast

Om att navigera genom historievetenskapens postdoktorala fas

BJÖRN LUNDBERG*

Lunds universitet

Livet som postdoktoral historiker präglas av kontraster, inte minst mellan det förflutnas oföränderlighet och den dagliga tillvarons flyktighet. Att försörja sig efter disputationen är allt annat än enkelt, men vilka är egentligen de främsta hindren – och vad krävs för att navigera genom den postdoktorala fasens svårforcerade terräng?

Med utgångspunkt i mina egna erfarenheter av postdoktidens vedermodor vill jag med denna text inleda en diskussion om vad historikersamfundet i Sverige skulle kunna göra för att underlätta för fler att navigera genom denna tillvaro. Min utgångspunkt är att sådana lösningar inte står att finna i enbart strukturella eller individuella åtgärder, utan att det snarare rör sig om ett samspel.

Tiden omedelbart efter disputationen är, åtminstone på pappret, ett utmärkt tillfälle att hämta andan och bearbeta intryck, men jag har alltid haft svårare att fira egna framgångar än andras. När jag hade försvarat min avhandling i april 2018 hade jag därför svårt att vila på lagrarna och kände istället en viss rastlöshet, driven av oro inför framtiden. Främst hoppades jag att doktorstiteln inte måste innebära ett slut, utan snarare ett nytt kapitel.

Men vad visste jag egentligen? Jag hade inga externa forskningsmedel, ingen tjänst som väntade. Lyckligtvis hade jag heller inga illusioner. Under hela min doktorandtid hade jag sett kollegor disputerat och sedan tvingats kavla upp armarna – i jakt på stipendier, forskningsmedel, undervisningstimmar.

Det mesta av det jag trodde mig veta om den postdoktorala tillvaron hade jag lärt mig genom att samtala med nydisputerade kollegor. Jag

* Fil. dr i historia.

visste att det skulle bli tufft. Jag visste också att det var viktigt att meritiera sig vetenskapligt genom publikationer, och ungefär hur olika publikationstyper värderades. Även om jag kände till att det skulle bli nära nog omöjligt att landa i en fast tjänst som lektor i historia trodde jag mig veta att det ändå fanns en viss möjlighet att hanka sig fram mellan mindre projekt, vikariat och stipendiemedel. Att hoppa mellan isflak, som en av professorerna på min institution kallade det för.¹

Jag föreställde mig det som en mycket osäker tillvaro, men också en tillvaro av möjligheter. Att få pröva sina vingar, formulera egna idéer, att inta just det forskarutbildningen förberett mig inför: rollen som självständig forskare. Detta var vad som lockade.

Trots detta blev mitt första egentliga karriärbeslut att slänga ut den postdoktorala meriteringsmanualen genom fönstret. I stället för att skriva vetenskapliga artiklar ägnade jag flera månader av det första året efter disputationen åt att skriva en biografi över Gunder Hägg, trots att jag visste att den troligen skulle värderas relativt lågt i vetenskapliga sammanhang.

Kanske var biografen *Frontlöparen* ändå mitt bästa karriärstrategiska beslut. Jag visste nämligen att om jag skulle ha en chans att bli kvar inom akademien så skulle det först och främst hänga på om jag lyckades hålla motivationen uppe, och den berodde i sin tur på om jag kände att jag arbetade med något som kändes lustfyllt. Jag satte mig därför ned och tänkte ut vad jag helst ville skriva, och valet föll på en biografi. Inte för att det nödvändigtvis var det jag borde skriva, utan för att jag ville få utlopp för berättarglädje efter att ha manglat fram en akademisk avhandling under fem års tid. Jag vill tro att det jag förlorade i fråga om karriärpinnar under det där första året vann jag långsiktigt genom att återfå skrivglädjen. Jag insåg då också att det går att skriva rätt snabbt, om uppgiften känns tillräckligt stimulerande.

Nackdelen med detta skrivprojekt var att det inte bidrog till att lösa frågan om osäkerhet. Och det är osäkerheten som tär. Den ständiga ovissheten om vad som väntar om sex månader eller ett år. Jag ser det på mina kollegor som är i samma sits.

Att tillvaron för postdoktorala forskare präglas av osäkerhet är ett välkänt faktum som bekräftats i vetenskapliga studier. Förutom att

1. Björn Lundberg, "Att hoppa mellan isflak och drömma om fast mark under fötterna", *Skriv historia!* <bjornlundberghistoria.wordpress.com>, 22/5 2022.

forskningsprocessen som sådan präglas av epistemisk osäkerhet (om tillämpningen av en viss metod på ett visst material kommer att ge ett visst resultat) kan man tala om en "förväntansosäkerhet" (*anticipatory uncertainty*) om hur vetenskapliga resultat kommer att tas emot och värderas av forskarsamhället.² Till detta kommer för postdoktorala forskare social osäkerhet i form av otrygga eller obefintliga anställningsvillkor och höga krav på akademisk produktivitet i meriteringssyfte.

Vetenskapssociologisk forskning har visat att personer navigerar i osäkerhetslandskap med hjälp av vad sociologen Henrik Fürst betecknat som *appraisal devices*, eller bedömningsredskap.³ Ett av de vanligaste redskapen av detta slag är att ta hjälp av kollegiala bedömare (*assessors*). Utbildningsvetaren Jonatan Nästesjö har i en intressant intervjustudie visat att användandet av sådana bedömare skiljer sig åt mellan olika akademiska discipliner. Medan postdoktorala forskare i statsvetenskap i hög grad söker kunskap och inspiration från framgångsrika seniora kollegor tycks postdoktorala historiker i Sverige uppfatta att det saknas erforderlig kunskap av detta slag bland mer seniora forskare, eftersom meriteringsvägarna inom humaniora förändrats dramatiskt på senare år. Enligt Nästesjö:s studie vänder sig nydisputerade historiker i betydligt större utsträckning till andra postdoktorala forskare för att få stöd och råd. Lite tillspetsat skulle man alltså kunna säga att nydisputerade statsvetare försöker följa den karriärväg som framgångsrika professorer stakar ut, medan de unga historikerna trevar fram tillsammans.⁴

Samtal med vänner och kollegor vid olika lärosäten i Sverige ger stöd åt denna iakttagelse. Huruvida det handlar om ett tillfälligt generationsglapp eller ett mer strukturellt problem är kanske för tidigt att avgöra, men resultatet är onekligen intressant. Det väcker också frågor om vad historikersamfundet i Sverige kan göra för att skapa bättre förutsättningar för nydisputerade forskare. Det leder oss in på frågan om vilka strukturella hinder som finns för att historiker ska kunna fortsätta verka inom akademin.

2. Maximilian Fochler & Lisa Sigl, "Anticipatory Uncertainty: How Academic and Industry Researchers in the Life Sciences Experience and Manage the Uncertainties of the Research Process Differently", *Science as Culture* 27, nr 3 (03 juli 2018): 349–374.

3. Henrik Fürst, "Aspiring writers and appraisal devices under market uncertainty", *Acta Sociologica* 61, nr 4 (2018) s. 389–401.

4. Jonatan Nästesjö, "Navigating Uncertainty: Early Career Academics and Practices of Appraisal Devices", *Minerva* 59, nr 2 (2021) s. 237–259.

När det handlar om förutsättningarna på historievetenskapens arbetsmarknad är det omöjligt att kringgå frågan om finansiering. Möjligheterna för nydisputerade forskare att verka som universitetslärare skiljer sig mellan olika ämnen och fakulteter, och här lider historiemännen av samma underfinansiering som andra humanistiska ämnen. Eftersom anslagen per student sedan flera decennier urholkats i relation till kostnadsutvecklingen för löner och lokalhyror blir konsekvensen att varje student har fått mindre lärarledd tid, och lärarna får färre timmar till förberedelser. I Sverige har universiteten kämpat mot sådana besparingskrav sedan 1970-talets ekonomiska kris, och nuvarande system för "produktivtetsavdrag" härrör från det tidiga 1990-talets krisår.⁵ Som Martin Gustavsson påpekat bygger systemet på den hårt kritiserade idén att offentlig förvaltning kan följa samma produktivtetsutveckling som privat sektor om den sätts under ekonomisk press.⁶ På managementspråk kallas detta för effektivisering, men effektivisering innebär att samma produkt eller tjänst kan skapas med mindre resurser. När det gäller utbildning kan man fråga sig om det verkligen är lärandet som effektiviseras, eller snarare genomströmningen.

Lösningen på detta strukturella problem vore egentligen mycket enkel: mer pengar till högre utbildning inom humaniora, inte bara i termer av fler studieplatser utan också mer pengar per helårsstudent. Ändå ter sig ett sådant anspråkslöst förslag närmast utopiskt i dagens läge. Vem vågar i dagens samhälle gå fram med ett politiskt program som lovar att reformer faktiskt ska få kosta?

Ett annat strukturellt problem är att kostnaderna för administration och kommunikation hela tiden tycks öka över tid, vilket är ett välkänt fenomen inom högre utbildning sedan flera decennier.⁷ Detta förvärras i Sverige av universitetens nedsippringsmodell för finansiering, som innebär att institutionernas pengar till undervisning är det som blir över när universitetsadministration och fakulteterna fått sin beskärda del. Tänk om det i stället vore tvärtom: att budgetutrymmet för gemensam administration begränsades till det som blev över när institutionerna hade täckt sitt behov av undervisning?

5. Martin Gustavsson, "Från automatisk uppräknig till automatiska avdrag: Finansieringsmodeller för högre utbildning 1958–2021", *Statsvetenskaplig tidskrift* 124, nr 1 (2022).

6. Gustavsson (2022) s. 113.

7. Larry L. Leslie & Gary Rhoades, "Rising Administrative Costs", *The Journal of Higher Education* 66, nr 2 1 mars (1995) s. 187–212.

Ett tredje strukturellt problem rör den senaste ändringen i lagen om anställningsskydd (LAS) som trädde i kraft 2022. Med ens halverades den tid som en nydisputerad forskare kunde arbeta med olika vikariat utan att riskera att bli "utlasad". I mitt fall fick det högst kännbara konsekvenser: i stället för att se fram emot ett andra år med undervisningsvikariat fick jag i princip över en natt veta att jag inte skulle kunna fortsätta. Inte för att jag hade gjort ett dåligt jobb eller för att någon annan hade fått uppdraget i stället för mig, utan helt enkelt därför att reglerna inte längre tillät att jag fortsatte.

Att universitet och högskolor, som i de allra flesta fall är statliga myndigheter, ägnar så mycket tid och kraft åt att kringgå arbetsmarknadens lagar är i mitt tycke direkt ovärdigt. Jag sympatiserar till fullo med högskolesektorns vilja att erbjuda en tydlig meritokrati, men i så fall måste undantag i lagar och regler komma till stånd. Om inget görs riskerar de nya LAS-reglerna att försvåra ytterligare för nydisputerade forskare.

Så långt de strukturella förutsättningar som påverkat mina första fem år efter disputationen. Sverige är långt ifrån unikt i detta avseende. Vi måste också vara ärliga med att de strukturella problemen inte kommer lösa sig i en handvändning, knappast ens inom en överskådlig framtid. Därför måste vi fråga oss om det finns andra saker att göra, som skulle underlätta tillvaron för postdoktorala forskare?

Jag är övertygad om att så är fallet. De historiska institutionerna skulle till exempel kunna ta ett större ansvar och utlysa tjänster som lämpar sig för forskare tidigt i karriären, såsom biträdande lektorat. Det vore också önskvärt att bli kvitt de många riktade lektorat som utlysts på senare tid – inte sällan skraddarsydda för lärarutbildningen.

På ett kulturellt plan behöver vi som forskarsamhälle bli bättre på att skapa livskraftiga forskningsmiljöer, där nydisputerade forskare enklare kan involveras i externfinansierade projekt, få hjälp med ansökningar med mera. Hur detta ser ut varierar förstås mellan lärosätena, men jag är övertygad om att det finns värdefulla erfarenheter att dra nytta av, både inom ämnet och genom framgångsrika exempel från andra närliggande ämnen.

Slutligen finns det saker att göra på det rent personliga planet. Denna nivå är på sätt och vis svårast att tala om, därför att råd och tips som handlar om hur nydisputerade bör navigera på en dysfunktionell arbets-

marknad lätt uppfattas som en acceptans av de strukturella problem jag tecknat här ovan.

Jag är ändå beredd att ta den risken. Sanningen är ju att det är i svårforcerad terräng en karta är som viktigast. Om vi inte talar om meriteringsvägar och publiceringsstrategier så riskerar mycket av det som faktiskt har betydelse för att klara den postdoktorala tillvaron att reduceras till tyst kunskap. Det är tacksamt för dem med vänner eller släktingar som vet hur man spelar spelet, eller som av andra skäl glider fram på en räkmacka, men mindre roligt för den som möter en stängd dörr och inte fått information om var nyckeln ligger gömd.

Jag har verkligen förståelse för alla som vill göra motstånd mot meriteringshetsen. Det uppstår lätt en målkonflikt mellan att skapa forskning av hög kvalitet och sådan som gör den enskilda forskaren anställningsbar. Men diskussionen måste föras med ödmjukhet inför de villkor som faktiskt gäller. Att personer med fast anställning avfärdar begreppet anställningsbarhet underlättar inte för någon att faktiskt få en tjänst. Tvärtom framstår det som provocerande i de icke-anställdas perspektiv.

Härmed kan vi återvända till Jonatan Nästesjös forskning. Om postdoktorala historiker upplever ett stort behov av att utbyta kunskap och erfarenheter i horisontella nätverk kan vi hantera det på åtminstone två sätt: dels genom att lyfta upp problemet på dagordningen och arbeta för att de lättare ska kunna ta rygg på seniora forskare, dels genom att underlätta deras försök att organisera horisontella nätverk.

I dagens akademiska landskap genomförs redan en del insatser för att stärka doktoranders och postdoktorala forskares meriteringsmöjligheter, men det sker ofta i form av kurser och workshops som organiseras uppifrån, utan specifik insikt om de unga forskarnas självupplevda behov. CV-skrivande och akademisk meritportfölj kan vara nog så viktigt, men det är svårt för personer som inte själva befinner sig ute i terrängen att veta vilken typ av kunskap som efterfrågas. På min egen institution har exempelvis Svante Norrhem gjort en viktig insats för att organisera en mötesplats där postdoktorala forskare både kan utbyta erfarenheter och framföra gemensamma önskemål.

Vetenskapligt har de senaste fem åren trots allt varit produktiva, även om jag tvingats prioritera mindre projekt och artikelskrivande snarare än djupdykningar och storskaliga projekt. För att få ihop något som

liknar en sammanhållen vetenskaplig produktion har jag formulerat mindre projekt av artikelsnitt i syfte att väva samman dessa till en större helhet. Med lite planering har det gått rätt bra, men risken att tillvaron splittras mellan olika mindre forskningsuppgifter är uppenbar.

Som jag tidigare nämnde är forskning som ger bäst meritering inte nödvändigtvis detsamma som forskning av hög kvalitet. För ett drygt decennium sedan beskrev litteraturvetaren Peter Luthersson de internationella publikationerna med litet annat värde än att bidra till forskarens meritförteckning, ofta tröttsamt uppreparande alster som kokar ungefär samma soppa om och om igen, som ”meriteringsmakulatur”.⁸ Min kollega David Larsson Heidenblad har argumenterat för att lösningen på detta problem är att skriva texter som är användbara för andra, till exempel genom att framställa ett problem på ett nytt sätt eller bidra till en lösning på ett etablerat vetenskapligt problem. I alla händelser måste dessa texter vara skrivna i dialog med en dynamisk forskningsfront och med en tydlig läsare i fokus.⁹

Detta är förstås möjligt även för den postdoktorala forskare som tvingas tänka i mindre projekt. Kanske är det inte så mycket en karriärmässig nödvändighet som en existentiell sådan. Om arbetet med Gunder Hägg-biografen lärde mig något verkligt viktigt så var det kanske att läsarrespons är en svåröverträffad källa till motivation. Även om det ibland bara rör sig om en handfull specialister inom ett särskilt forskningsfält kan det vara nog så viktigt. Att däremot skriva vetenskapliga texter på engelska som ingen läser har jag upplevt som ett ganska effektivt sätt att kväva den vetenskapliga nyfikenheten.

Med åren har jag insett att det finns olika sätt att hantera dessa utmaningar. Det är svårt att staka ut *en* tydlig riktning när vägen är så pass oklar som den är. Likväl hade det varit intressant att ta del av erfarenheter från fler kollegor som befunnit sig i en liknande sits. För det krävs fler fora där nydisputerade historiker kan utbyta erfarenheter. Kanske rent av genom denna tidskrift? Jag skulle gärna se en diskussion om hur vi praktiskt ska värdera kraven på specialisering och internationalisering, och vad kraven på anställningsbarhet visavi allmän expertis får för praktiska konsekvenser.

8. Peter Luthersson, "Kulturdebattens förlorade centrum", *Axess*, nr 3, 2012

9. David Larsson Heidenblad, "Meriteringsmakulatur och snöglobstexter", *Konsten att vara forskare – en blogg av David Larsson Heidenblad*, 24 mars 2020, <<https://davidlarssonheidenblad.blogspot.com/2020/03/meriteringsmakulatur-och-snoglobstexter.html>>.

Fem år efter disputation är jag fortfarande kvar inom akademien. Framtiden är i skrivande stund fortfarande oviss men en sak tror jag mig veta: det hade knappast varit möjligt om jag inte hade haft hyfsat jämnåriga vänner och kollegor att utbyta erfarenheter med. I det här avseendet kommer de mest värdefulla lärdomarna inte från dem som lyckats med allt, eller som lyckas oavbrutet, utan från dem som haft en tuffare väg att gå. Anledningen är rätt enkel: det är mer värdefullt att se hur någon bär sig åt för att få planet att lyfta än att iaktta dem som flyger högt uppe i det blå.